

А. Т. Шақжанов, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының қылмыстарды сотқа дейінгі тергеу кафедрасының аға оқытушысы, полиция подполковнигі

СОТҚА ДЕЙІНГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ТЕРГЕП - ТЕКСЕРУ БАРЫСЫНДА ТЕРГЕУШІНІҢ АНЫҚТАУ ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА ӘРЕКЕТТЕСУІ

Аннотация. Мақалада сотқа дейінгі қылмыстық тергеп-тексеру барысында тергеушінің анықтау органдарымен өзара әрекеттесуі туралы сұрақтар қарастырылған.

Түйін сөздер: сот жүйесі, құқықтық тәртіп, тергеуші, тергеу, жедел-ізвестіру.

Қазақстан Республикасының Президенті — Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы Жол — Болашаққа бастар жол» атты Жолдауында «Сот жүйесі іс жүзінде ашық және қолжетімді, қарапайым және барлық дауды тез шеше алатындай болуға тиіс. Барлық құқық қорғау жүйесі жұмысының сапасын арттыру қажет. Аса маңызды міндет — сыбайлас жемқорлыққа қарсы жаңа стратегияны қалыптастыру және іске асыруды жалғастыру. Қылмыспен күресуде және құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету — әрбір құқықтық мемлекеттің міндеті болып табылады ....», деп атап кеткен¹.

Осыған орай қазіргі уақытта қабылданған Қылмыстық процесстік кодексіне сәйкес ұйымдасқан қылмыспен күрес барысында құқық қорғау органдарының өзара әрекеттесудің тиімділігін арттыруға септігін тигізуі қажет. Өкінішке орай, әзірше ІІМ және басқа да күш құрылымдары жүйесінің «тиімділігі» қылмыстарды ашудың көрсеткіштеріне тәуелді, ал бұл барлық шынайылықты айқындай бермейді. Осылармен қатар, қазіргі уақытта теория мен тәжірибеге ғылыми талдау жасауды ескере отырып, тергеу органдарының процессуалдық қуатын үйлестіру мен келістіру және жедел-ізвестіру аппараттарының мүмкіндігін жақсарту маңызды болып табылады.

Жалпы, сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында өзара әрекеттестік барысында тергеу және жедел-ізвестіру органдарының араларындағы қызметтік байланыс жүйесі едәуір күрделене түсті, әсіресе ауыр немесе аса ауыр, соның ішінде ұйымдасқан топпен жасалған қылмыстар бойынша жүргізілетін тергеу әрекеттері мен жедел-ізвестіру шараларының көлемдері ұлғайды. Осыған орай қылмыстық процесстік заңының нормаларына талдау жасай отырып, олардың біршама ережелері талқылауларды тудырса, келесілері әрі қарай зерттеп, қылмысты тергеу барысында оның қалай қолданылуын қарастыруды талап етеді. Сондықтан алдын ала тергеп-тексеру барысында тергеуші мен анықтау органы арасында өзара әрекеттестік жөніндегі мәселелерді де жан-жақты талқылау туындап отыр.

Осы мәселеге байланысты көптеген ғалымдар мен тәжірибелік қызметкерлер мерзімдік және ғылыми әдебиеттерде «өзара әрекеттесу» терминінің өзін қарастырумен қатар, осындай әрекеттердің принциптерін, кезеңдерін, нысандары мен түрлерін де қарастырады. Бұл кезде өзара әрекеттесу мәселелері бойынша жарияланған жұмыстарды мұқият зерделеу ғылымда қазіргі уақытқа дейін осы әрекетті бірыңғай түсінудің жоқ екендігін растап отыр. Көп жағдайда қылмыстарды ашу және тергеу жүргізу барысында жедел қызметкер мен тергеушінің өзара әрекеттесуі қажеттілігі кездеседі. Осындай өзара әрекеттесудің түсінігі заңнамада бекітілмесе де, аталған субъектілердің бірлескен келісілген әрекеттері ведомстволық нұсқаулықтармен бекітіледі. Тергеуші мен жедел қызметкердің өзара әрекеттесуі олардың өз құзіреттері шеңберінде әр тараптың өздеріне тиесілі құралдар мен әдістерді қолдану арқылы қылмыстарды ашу және тергеуді қамтамасыз ету бойынша келісілген әрекеттерімен айқындалады. Тергеушінің жедел қызметкермен жақсы жөнге салынған және ұтымды өзара әрекеттесуі қылмыстарды тиімді ашу және тергеуді қамтамасыз ететін маңызды жағдайлардың бірі болып табылады. Тергеу

және жедел-іздігі бөліністерінің қылмыстарды ашу бойынша спецификалық, тек өздеріне ғана тән құралдар мен әдістері болатыны әйгілі, сондықтан да осындай мүмкіндіктердің жеке-бөлек емес, керісінше кешенді түрде қолданылуы өте маңызды болып табылады.

«Өзара әрекеттесу» түсінігінің ғылыми криминалистикалық анықтамасына айтылған көзқарастар да әртүрлі. Мәселен, өзара әрекеттесуді кең мағынада ішкі істер органдарының әртүрлі бөліністерінің қылмыспен күресудегі іскерлік қатынасы және келісілген жұмыстары ретінде қарастырады. Тар мағынада — бұл қылмыстық-процессуалдық заңнамаға немесе ведомстволық актілермен реттелетін белгілі бір қылмыстық істі немесе жасалған қылмыс бойынша материалды қарау процесінде пайда болатын тергеуші мен анықтау органының қарым-қатынасын айтадыⁱ.

Өзара әрекеттесу мәселесін жан-жақты зерттей келіп Р. С. Белкинның пікірімен де елісуге болады, яғни ол өзара әрекеттесуді заңнамалық актілерге негізделген тергеушінің ішкі істер органдарының жедел, сараптама-криминалистикалық қызметтерімен өзіне тиесілі бір бірінің қасиеттері мен білімдерімен тірек етілетін және қылмыстарды тиімді ашу, тергеу және жолын кесу мақсатында бірлескен, келісілген, жоспарланған әрекеті деп түсінедіⁱⁱⁱ.

Демек, осы айтылғандарды қорытындылай отырып, құқық қорғау органдарындағы тергеуші мен жедел қызметкердің арасындағы өзара әрекеттесу ереже бойынша қылмыстық іс қозғалғанға дейін ертерек, тексеру мақсатында ЖІШ өткізу барысында пайда болады және қоғамды тарту, сондай-ақ тергеуші мен анықтау органдары қызметкерлерінің атқаратын әрекеттерінің сапасы мен көлемі бойынша өзара жауапкершіліктері жағдайы арқылы жүзеге асырылуы қажет деп санаймыз

Тергеу жүргізудің бастапқы кезеңінде тергеуші мен жедел қызметкердің өзара әрекеттесуінің өзгешелігі бірқатар ерекше жағдайлармен негізделеді және бірегей және қайталанбас ЖІШ мен тергеу әрекеттерін жүргізумен негізделеді. Осы кезеңде жедел қызметкер жіберген қателіктер, ереже бойынша, келесі тергеу жүргізу барысында жойыла алмайды. Бұл кеңінен тараған қателіктердің бірі ретінде түсінікті, атап айтқанда: ЖІШ өткізу барысында жоғалған есірткі зат, яғни жедел қызметкердің қолында есірткі заттың болғандығын растай алатын қызметтік құжаттарды ғана дәлелдеу барысында қолданудың мүмкін болмайтындығы түсінікті. Мұндай материалдар қылмыстық іс бойынша дәлелдеу процесінде қолданыла алмайды. Осындай қателіктерге ұшырамау тек тергеуші мен жедел қызметкердің арасында ықпалды және тиімді өзара әрекеттесудің болуы жағдайында ғана мүмкін болады.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында тергеуші мен анықтау органының қылмыстық процестегі ынтымақтастығы тек бір жақты сипатта ғана емес, істің ауырлығы мен маңыздылығына байланысты жан-жақты сипатта қарастырылады. Кейбір жағдайларда алдын ала тергеудің материалдары тергеушінің өндірісіндегі іс бойынша жүргізілуі қажет іздестіру шараларын жүзеге асыру үшін бастапқы болып табылады. Оқиға болған жерді тергеулік қараудың мәліметтері анықтау органы қызметкерлерінің қылмыскерді іздестіруі үшін т.б. маңызды болуы мүмкін. Өзара әрекеттесу тиімді болу үшін тергеуші алдын ала тергеу жүргізу кезінде анықтау органдарынан көмек алуға ғана емес, сонымен қатар, анықтау органдарына іздестіру шараларын жүргізу кезінде ықпалдасуға тиіс. Атап айтқанда, жедел-іздігі қызметі үшін маңызы бар фактілер мен мән-жайлар туралы анықтау органдары қызметтеріне ақпарат беру, бұл органдардың қызметкерлеріне қылмыстық істің материалдарымен танысу мүмкіндігін беру.

Өзара әрекеттесудің принциптік жағдайларына көбінесе «өзара әрекеттесу субъектілерінің құзырларын айыру» немесе «өзара әрекеттесуді субъектілердің өз құзырлары шегінде жүзеге асыруы» жатқызылады. Осы ережені сақтаудың маңызы зор. Бұл номиналды психологиялық климатты, күштер мен құралдарды тиімді қолдануды қамтамасыз етеді. Өзара әрекеттесудің нысандарын анықтау органдарының криминалдық полициямен өзара әрекеттесуі мысалында қарастырып көрейік:

Тәжірибе анықтаушылар мен жедел қызметкерлердің өзара әрекеттесуінің келесідей нысандарын өңдеп шығарды:

1. Іс бойынша жүргізілетін тергеу әрекеттерін, іздестіру және жедел-іздестіру шараларын бірлесіп жоспарлау.

2. Іс бойынша тергеу жүргізуді жоспарлау барысында анықтаушылар мен жедел қызметкерлердің жұмыстарын келісу.

3. Анықтаушыларды қылмыстық іс қозғалғанға дейін жедел материалдармен таныстыру.

4. Тергеу жүргізу және жедел-іздестіру шараларын өткізу нәтижелері туралы өзара ақпарат алмасу.

5. Алынған мәліметтер туралы бір жақтылық тәртіппен хабарландыру.

6. Жедел-іздестіру шаралары материалдарын және қозғалған қылмыстық іс бойынша оларды жүзеге асыруды жоспарлауды бірлесіп талдау, осының нәтижесінде бірлескен жоспарға тиісті түзетулер енгізілуі мүмкін.

7. Нәтижелерге талдау жүргізу және анықталған кемшіліктерді жою бойынша шараларды анықтау үшін өзара әрекеттесу субъектілерінің бірлескен кеңестерін өткізу.

8. Жедел-тергеу тобы барысында өзара әрекеттесу.

Қылмыстық процеспен байланысты өзара әрекеттесудің базистік жағдайларының бірі — «тергеушінің немесе прокурордың рұқсатынсыз алдын ала тергеу мәліметтерін жарияламау». Оны сақтау көп жағдайларда қызметтестіктің қалай ұйымдастырылуына тәуелді болады. Сарапшылардың пікірінше, өзара ақпарат алмасуға ерекше назар аударған жөн. Полиция қызметкерінің тергеушінің рұқсатынсыз одан алынған мәліметтерді ғана емес, сонымен қатар, оның басқа да әрекеттерді жүргізе отырып, тапсырмаларды (нұсқауларды) орындау барысында өзі анықтаған немесе мәлім болған мәліметтерді жариялауға құқылы еместігін есте сақтау өте маңызды. Полиция анықтайтын мәліметтердің қайнар көздеріне тәуелсіз бола тұра, алдын ала тергеуді тергеуші жүргізеді және іске қатысы бар мән-жайлар мен фактілерді тұлғаларға хабарлауды қосу бойынша барлық тактикалық сұрақтар осыған тұйықталуы тиіс. Криминалдық полицияның кейбір бөліністерінің жеке өзара әрекеттесуі мысалдарын келтіреміз. Ең алдымен көрсететініміз — бұл криминалдық полиция бөліністерінің жұмысын қазіргі кездегі іске асырылып отырылған ұйымдастыру-тактикалық нысандармен ұйымдастыру қызметтің осы түрі бойынша барлық бөліністердің өзара әрекеттесуінің маңызды принциптерін жүзеге асыруды қамтамасыз етеді. Бұл басымдылық пен белсенділікті, өз әрекеттерінде алға түсу мен кенеюдің қуаты (жедел-іздестіру қызметінің жеке күштері, құралдары мен әдістерін бірлі-жарым, бастамашыл қолданудан кешенді және ұдайы қолдануға) талап етеді. Криминалдық полиция бөліністері учаскелік полиция инспекторлары мен жасы кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтарының алдын алу жөніндегі бөліністерді — анықталған құқыққа қарсы тұрақты жүріс-тұрысты жеткіншектер туралы, соңғыларға заңда көзделген ықпал ету шараларын қолдану үшін, ақпараттандырып отырулары тиіс. Өз кезегінде, мәселен, құқық қорғау органы валюталық және экспорттық бақылау, антимонополиялық саясат пен жаңа экономикалық құрылымдар бойынша, кедендік және басқалармен, ішкі істер органдарының басқа да бөліністерімен, мемлекеттік қауіпсіздік органдарымен ұдайы жұмыстық түйісулерді нығайтып және дамытып отырулары тиіс. Олармен экономика саласындағы қылмыстардың алдын алу және жолын кесуге бағытталған бірлескен жоспарлауды және мақсатты кешенді операцияларды жүргізуді жүзеге асырады. Аталмыш бөліністер мемлекеттік органдар мен басқармаларды, шаруашылық басшыларын экономикалық қылмыстардың жасалу жағдайлары, осы жағдайларды жою қажеттілігі туралы дер кезінде қамтамасыз етіп отырулары тиіс.

Қорытындылай келе, алдын ала тергеп-тексеру барысында өзара әрекеттесуді төмендегідей түсінуге болады. Алдын ала тергеу органдарының өзара әрекеттесуі — қылмыс бойынша адамның құқықтары мен бостандықтарын қорғау және қылмыскерді анықтау мақсатында жүйелі түрдегі келісілген шартты өз шеңберіндегі бірлескен әрекеті

ретінде қарастырылуы тиіс және бұл қылмысты тергеп тексеру барысында өз мақсаттарына қол жеткізу үшін арнайы құралдары мен әдістерін тиімді біріктіру арқылы жүзеге асыру болып табылады.

-
- ⁱ Қазақстан Республикасының Президенті Н. Ә. Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы жол — болашаққа бастар жол» Жолдауы 13.11.2014 ж. // Орталық Қазақстан. 2014. 14 қараша.
  - ⁱⁱ Статкус В. Ф., Жидких А. А. Органы предварительного следствия в системе МВД России: Учеб. пос. — М., 2000. — С. 103.
  - ⁱⁱⁱ Аверьянова Т. В., Белкин Р. С., Корухов Ю. Г., Россинская Е. Р. Криминалистика: Учебн. для вузов / Под ред. Р. С. Белкина. — М., 2001. — С. 702.

РЕЗЮМЕ

В статье рассмотрены некоторые вопросы взаимодействия следователя с органами дознания при расследовании уголовных дел на стадии досудебного производства.

RESUME

In the given article the author examines issues concerning interaction of investigator with inquiry bodies during the investigation of criminal cases of pretrial procedure.